

Katarzyna Pawełek

Zakład Resocjalizacji
Wydział Studiów Edukacyjnych UAM

Monika Marczak

Zakład Resocjalizacji
Wydział Studiów Edukacyjnych UAM

ZASADY SKUTECZNEJ PROFILAKTYKI

Słowa kluczowe: profilaktyka, prewencja, resocjalizacja, narkotyki, alkohol, przestępczość nieletnich

Streszczenie: Prewencja zazwyczaj kosztuje mniej niż próby odwrócenia konsekwencji zachowań ryzykownych. Niestety, realizacja programów profilaktycznych- jak sądzimy nie tylko w Polsce- często okazuje się trudna, wiąże się z pokonywaniem wielu przeszkód społecznych i psychologicznych, a w niektórych przypadkach może budzić zastrzeżenia. Wśród różnych propozycji działań mogą się znaleźć oferty, które stanowią zlepki fragmentów różnorodnych programów, przypadkowo dobranych, bez wbudowanej ewaluacji. Niektórym działaniom nie przyświeca rzetelna wiedza teoretyczna, lecz mity na temat profilaktyki. Takie niefrasobliwe traktowanie działań prewencyjnych świadczy o niskim profesjonalizmie ich twórców i może pociągać za sobą ryzyko dla odbiorców. W niniejszym wystąpieniu, w oparciu o literaturę, prezentujemy zasady skutecznej profilaktyki.

PRINCIPLES OF EFFECTIVE PREVENTION

Key words: prevention, resocialisation, drugs, alcohol, juvenile delinquency

Summary: Prevention seems to be a reasonable undertaking. Usually it costs less than attempts at reversing the consequences of risk behaviour. Unfortunately, the realization of preventive programs – which, as we believe, is not only limited to Poland – often turns out to be difficult and involves overcoming many social and psychological obstacles. In some cases it may even evoke certain reservations. Among different proposals for actions to be taken there may appear offers which constitute fragments of different programs, put together at random, without the in-built evaluation. Many actions are not really based on extensive knowledge but on certain myths on prevention. Such careless treatment of preventive actions proves the low level of professionalism of their authors and may involve risk for the addressees. On the basis of literature our presentation demonstrates principles of effective prevention.

1. WPROWADZENIE

Wzrost gospodarczy w minionych dziesięcioleciach, niosący ze sobą coraz większy nacisk na spożycie, przyczynił się do wzrostu przestępstw popełnianych przez młodych ludzi. „Nie liczysz się jako osoba, jeżeli nie masz dóbr albo nie możesz ich kupić i nie masz pieniędzy. W dodatku nastąpił postęp w dziedzinie kształcenia, w obrębie środków masowego przekazu i w możliwościach podróżowania tak, że młodzi ludzie mają szersze horyzonty i mogą być bardziej niezadowoleni”¹⁴⁶. Międzynarodowe badania porównawcze nad przestępczością nieletnich wskazują na jej szybki i systematyczny wzrost¹⁴⁷. Szacuje się, iż przeciętnie dziesięciu spośród stu młodych chłopców popełnia, co najmniej jedno przestępstwo kryminalne w wieku 15-20 lat¹⁴⁸. Inne analizy również potwierdzają tezę, że młodzi ludzie popełniają nieproporcjonalnie większą liczbę przestępstw niż starsi¹⁴⁹. Ponadto coraz więcej młodych ludzi staje świadkami i ofiarami przemocy¹⁵⁰, a także podejmuje zdecydowanie więcej ryzykownych zachowań niż kiedykolwiek wcześniej- od 1980 roku wzrosła o połowę liczba nieślubnych dzieci rodzonych przez nastolatki, o 60% liczba młodych ludzi aresztowanych za zabójstwa, a o 25% młodzieży w wieku 19 lat i starszych, którzy nie ukończyli szkół średnich¹⁵¹.

Przestępczość dzieci i młodzieży, używanie substancji odurzających czy przemoc i agresja wśród tej kategorii wiekowej należą do najpoważniejszych zachowań ryzykownych, czyli działań zwiększających prawdopodobieństwo pojawienia się niekorzystnych konsekwencji psychologicznych, społecznych i zdrowotnych zarówno dla jednostki, jak i jej otoczenia społecznego¹⁵². Ich rozpowszechnienie rodzi potrzebę identyfikowania i szerzenia efektywnych strategii profilaktycznych¹⁵³. Istota współczesnych podejść w prewencji polega na zaszczepianiu dzieciom i młodzieży zdrowych stylów życia. Podkreślane jest pobudzanie i utrwalanie postaw, wiedzy i zachowań sprzyjających wszechstronnemu rozwojowi osobistemu- aktywności fizycznej, umysłowej, duchowej. Pod pojęciem „zdrowy styl życia” kryje się wiele wymiarów aktywności osobistej i społecznej człowieka, których przykładami są:

¹⁴⁶ C. Coutr, *Wzrost zaburzeń psychicznych wśród młodzieży*, „British Medical Journal. Wydanie Polskie” 1995, nr 11 (15) Listopad, s. 15.

¹⁴⁷ P. C. Friday, *International Review of Youth Crime and Delinquency*, [w:] A. Inkeles & M. Sasaki (ed.), *Comparing Nations and Cultures*, Englewood Cliffs (New Jersey) 1996.

¹⁴⁸ (Cusson, 1998)

¹⁴⁹ M. Cavadino, J. Dignan, *The Penal System. An Introduction*. London, Newbury Park, New Delhi 1993; Jr. D. Mackinnon, S. M. Hales, *Education in the UK. Fact and Figures*, London 1995; Friday, op. cit.

¹⁵⁰ Jr. L. V. Gerstner, R. D. Semerad, D. F. Doyle, W. B. Johnston, *Reinventing Education. Entrepreneurship in American's Public Schools*, Adutton Book 1994.

¹⁵¹ S. J. Danish, V., C. Nellen, *New Roles for Sport Psychologist: Teaching Life Skills Through Sport At-Risk Youth*, „Quest” 1997, vol. 49.

¹⁵² A. E. Kazdin, *Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i lecznicze*, „Nowiny Psychologiczne” 1996, nr 2.

¹⁵³ M. Nation, C. Crusto, A. Wandersman, K. L. Kumpfer, D. Seybolt, E. Morrissey-Kane, K. Davino, *What Works in Prevention? Principles of Effective Prevention Programs*, „American Psychologist” 2003, vol. 58, no. 6/7.

umiejętność kontaktowania się z innymi ludźmi, radzenie sobie ze stresem, unikanie zachowań zagrażających zdrowiu i wszechstronnemu rozwojowi.

W niniejszym wystąpieniu prezentujemy wybrane ujęcia pojęcia profilaktyka, strategię zasady i etapy działań profilaktycznych, które należy przestrzegać, chcąc realizować skuteczne programy prewencyjne.

2. PROFILAKTYKA: POJĘCIE, POZIOMY, STRATEGIE, ZASADY I ETAPY DZIAŁAŃ

Profilaktykę należy traktować jako jeden ze sposobów reagowania na oceniane jako szkodliwe i niepożądane zjawiska społeczne (np. bezrobocie, bieda, choroby, przestępczość itp.). W związku z negatywną oceną traktowane są one jako zagrożenia, co skłania do podejmowania wysiłków, aby je eliminować, bądź ograniczać.

Lofquist dokonuje rozróżnienia pomiędzy prewencją (*prevention*), działaniem odstrasającym (*deterrence*) i zaradczym (*remediation*)¹⁵⁴. Jego zdaniem prewencja to „aktywny, asertywny proces kreowania kondycji i/lub osobistych cech, które promują pomyślność (*well-being*) ludzi. Jest to odejście od negatywnych ujęć profilaktyki rozumianej jako „zatrzymanie czegoś, co ma się zdarzyć”, [którym powinno odpowiadać angielskie słowo *deterrence* (odstraszanie) – KP & MM], tj. próba powstrzymania (...) pojawienia się pewnych aktywności lub zachowań. [Natomiast *remediation* (naprawianie) to – KP & MM] reaktywny, korekcyjny wysiłek naprawy lub wywołania zmiany wiążącej się z rozpoznany problemem lub potrzebą”¹⁵⁵.

Czym profilaktyka różni się od innych sposobów przeciwdziałania? W literaturze utarło się, iż jest to czynność uprzedzająca, tj. podejmowana zanim niebezpieczne zjawiska ujawnią lub rozprzestrzenia się, a ich dolegliwość dopiero wymusi zastosowanie bezpośrednich (zachowawczych) środków zaradczych¹⁵⁶. Dlatego w centrum jej zainteresowania znajduje się systematyczne badanie potencjalnych zwiastunów zaburzenia lub zdrowia, zwanych odpowiednio czynnikami ryzyka i czynnikami chroniącymi. Celem podejmowanych interwencji prewencyjnych jest zwalczanie czynników ryzyka i wzmacnianie czynników chroniących¹⁵⁷.

Lofquist w pracy pod znaczącym tytułem *Odkrywanie znaczenia pojęcia prewencja. Praktyczne podejście do pozytywnej zmiany (Discovering the Meaning of Prevention. A Practical Approach to Positive Change)* proponuje, aby umieścić prewencję we właściwym kontekście. Zdaniem autora ludzka aktywność „obejmuje wiele wysiłków publicznych i prywatnych, profesjonalnych i dobrowolnych, formalnych i nieformalnych, które próbują określić potrzeby ludzi. Te wysiłki obejmują aktywności podejmowane przez instytucje i organizacje edukacyjne,

¹⁵⁴ W. A. Lofquist, *Discovering the Meaning of Prevention. A Practical Approach to Positive Change*, Tuscon 2000.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 2.

¹⁵⁶ J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, [w:] G. Świątkiewicz (red), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002.

¹⁵⁷ J. D. Coie, N. F. Watt, S. G. West, D. J. Hawkins, J. R. Asarnow, H. J. Markman, S. L. Ramey, M. B. Shure, B. Long, *Profilaktyka i badania. Ramy teoretyczne i wybrane wytyczne narodowego programu badawczego*, „Nowiny Psychologiczne” 1996, nr 2.

sądowe, rekreacyjne, medyczne, religijne, ekonomiczne”¹⁵⁸. Biorąc pod uwagę kontinuum celu (*purpose*) i ogniska (*focus*) możliwe jest zidentyfikowanie czterech obszarów ludzkiej aktywności (**Tabela 1**). Kontinuum celu obejmuje dwa skraje bieguny: zapobieganie (*prevention*) i naprawianie (*remediation*), natomiast kontinuum ogniska: jednostkowe (*individual*) i *conditions*, czyli „relacje, w które ludzie się angażują i okoliczności, w jakich do nich dochodzi (...)”. Może to być sytuacja w rodzinie, klasie szkolnej, sąsiedztwie, na rynku pracy, w radzie miejskiej, w każdej grupie ludzi, gdzie można ustalić pewne granice”¹⁵⁹.

Tabela 1. Cztery kwadraty obszaru ludzkiej aktywności

JEDNOSTKI---OGNISKO--RELACJE	ZAPOBIEGANIE-----CEL-----NAPRAWIANIE	
	(1) Rozwój społeczności (<i>community development</i>)	(3) Rozwiązywanie problemu społeczności (<i>community problem solving</i>)
(2) Osobisty wzrost i rozwój (<i>personal growth and development</i>)	(4) Rozwiązywanie problemów osobistych (<i>personal problem solving</i>)	

[Źródło: Lofquist, 2000, s. 6]

Charakterystyczne rodzaje aktywności podejmowane w ramach:

- (1) Rozwoju społeczności to: ich szacowanie, edukacja i organizowanie oraz planowanie społeczne.
- (2) Osobistego wzrostu i rozwoju to: rozwój umiejętności kierowania i podejmowania decyzji, kształtowanie pozytywnej samooceny.
- (3) Rozwiązywania problemu społeczności to: działania o charakterze naprawczym pojawiające się wówczas, kiedy wzrasta liczba problemów (np. wysokie bezrobocie, wzrost przestępczości, używania środków odurzających, przemocy, wandalizmu itd.).
- (4) Rozwiązywania problemów osobistych to: programy edukacyjne przygotowujące ludzi do udzielania różnych form pomocy profesjonalnej oraz terapia grupowa i rodzinna.

W populacji młodych ludzi znajdują się osoby narażone w różnym stopniu na dysfunkcje i szkody, jakie one za sobą pociągają. Grupę niskiego ryzyka-najliczniej identyfikowaną wśród uczniów szkół podstawowych- stanowią osoby, które nie podejmują zachowań ryzykownych. Grupa podwyższonego

W. A. Lofquist, op. cit., s. 4.

¹⁵⁹ Ibidem, s. 5.

ryzyka obejmuje osoby, które podjęły choć jedno zachowanie ryzykowne (np. palenie tytoniu, używanie środków psychoaktywnych, wczesna aktywność seksualna). Do grupy wysokiego ryzyka należą osoby, u których zachowania ryzykowne są na tyle utrwalone (np. alkoholicy, narkomanii), że pociągają za sobą poważne konsekwencje (np. zdrowotne i społeczne).

Poszczególnym stopniom zagrożenia odpowiadają trzy rodzaje profilaktyki: pierwszorzędowa (zmniejszanie ryzykownych zachowań w całej populacji), drugorzędowa (oddziaływanie na grupy zwiększonego ryzyka) i trzeciorzędowa (przeciwdziałanie pogłębianiu zachowań dysfunkcyjnych, degradacji społecznej i umożliwienie powrotu do normalnego życia w społeczeństwie). Powyższy podział został zapożyczony z nauk o zdrowiu publicznym, co zdaniem Lofquista¹⁶⁰ doprowadziło „do zagmatwania i rozproszenia wysiłków, których celem było odkrycie znaczenia pojęcia profilaktyka. [W takim ujęciu- KP&MM] wszystko od osób pomagających dzieciom w przechodzeniu przez jezdnię w pobliżu szkoły do leukotomii [tj. nacięcia płata płuca, mózgu- KP & MM] może zostać określone jako strategie prewencyjne (...) Doświadczenia pokazują, że w wielu dyskusjach „profilaktyka I stopnia” jest używana w znaczeniu „prawdziwej prewencji”, natomiast terminy „profilaktyka II i III stopnia” należy traktować jako remediation”.

W ramach wymienionych stopni prewencji znajduje zastosowanie kilka strategii działań¹⁶¹:

- Informacyjne, których celem jest dostarczenie adekwatnych informacji na temat skutków zachowań ryzykownych i tym samym umożliwienie dokonywania racjonalnego wyboru.
- Edukacyjne mają na celu pomoc w rozwijaniu umiejętności psychologicznych i społecznych (np. nawiązywania kontaktów z ludźmi, opierania się naciskom otoczenia, radzenia sobie ze stresem).
- Alternatyw, których celem jest pomoc w zaspokajaniu ważnych potrzeb życiowych i osiąganie satysfakcji poprzez angażowanie się w działalność pozytywną (np. w różne zajęcia pozalekcyjne).
- Interwencyjne, które koncentrują się na pomocy osobom mającym trudności w identyfikowaniu i rozwiązywaniu swoich problemów oraz na wspieraniu w sytuacjach kryzysowych.
- Zmniejszania szkód (harm reduction), które przewidziane są głównie dla potrzeb profilaktyki trzeciorzędowej. Odbiorcami tych działań są grupy najwyższego ryzyka, wobec których zawiodła wczesna profilaktyka, interwencja, terapia, resocjalizacja (narkomani i alkoholicy z długim stażem, prostytutki i recydywiści, którzy z różnych przyczyn nie mogą lub nie chcą wycofać się z ryzykownych zachowań).

¹⁶⁰ Ibidem, s. 11.

¹⁶¹ B. Z. Gaś, *Rodzina a uzależnienia* Lublin 1994; Szymańska, 2000.

- Zmiany środowiskowe, które nastawione są na rozpoznawanie i zmienianie tych czynników środowiska społecznego, które sprzyjają występowaniu zachowań dewiacyjnych, często łączone są z działaniami edukacyjnymi.
- Zmiany przepisów społecznych, które zwykle nastawione są na całą społeczność lokalną, a obejmują takie działania jak: zmiany przepisów prawnych i rozporządzeń lokalnych, redukcja potencjalnych negatywnych skutków zjawisk dewiacyjnych.

Teoria i praktyka pokazują, iż prowadząc działania profilaktyczne, szczególnie wśród dzieci i młodzieży należy pamiętać o kilku ważnych zasadach. Chcąc je przybliżyć posłużymy się wynikami analizy przeprowadzonej przez autorów amerykańskich (Nation i in., 2003), którzy wykorzystując metodę (podejście) *review-of-reviews*, dokonali przeglądu opisywanych w literaturze wybranych programów prewencyjnych, obejmujących cztery obszary: (1) nadużywanie różnych substancji (np. alkohol, tytoń, narkotyki) (2) ryzykowne zachowania seksualne (np. zakażenie się wirusem HIV i zachorowanie na AIDS) (3) porzucanie szkoły (np. problemy szkolne) (4) przestępczość nieletnich i przemoc (np. agresywne i antisocjalne zachowania). Na tej podstawie wyróżnili dziewięć zasad, które mogą wpływać na skuteczność prowadzonych działań. Zasady te łączą się „z trzema szerokimi obszarami planowania prewencji: charakterystyką programu, harmonizowaniem programu z celową populacją oraz wprowadzaniem i ewaluacją programu”¹⁶². Zasady i ich rozumienie prezentujemy w **Tabeli 2**.

Jeśli chcemy, aby program prewencyjny był zorganizowany i przeprowadzony w prawidłowy sposób, to niezbędne jest przestrzeganie kolejności działań, czyli następujących pięciu etapów: (1) zebranie danych o istniejących problemach (2) analiza i interpretacja danych, czyli diagnoza (3) znalezienie strategii działania (4) realizacja (implementacja) programu (5) ewaluacja, czyli ustalenie, co działa i w jakich warunkach¹⁶³. Działania prewencyjne powinny być ukierunkowane na prawdziwe, a nie na rzekome problemy, dlatego tak ważna jest analiza natury i źródeł problemu. Aby obrona strategia była efektywna, musi być właściwie wprowadzona i realizowana. Wyniki ewaluacji programu mogą zostać wykorzystane w rozwiązywaniu podobnych problemów¹⁶⁴.

¹⁶² Nation i in., op. cit., s. 450.

¹⁶³ J. Czapska, *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych- możliwości i granice*; [w:] J. Czapska, W. Krupiarz (red.), *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, Warszawa. 1999.

¹⁶⁴ M. Hough, N. Tilley, *Getting the Grease to the Squeak. Research Lessons for Crime Prevention*, Crime Detection and Prevention Series Paper 85, Police Research Group, London 1998.

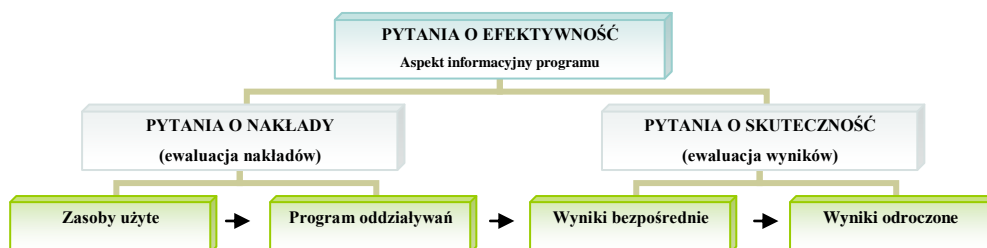
Tabela 2. Zasady skutecznych programów profilaktycznych

Obszary planowania profilaktyki	Zasady
CHARAKTERYSTYKA PROGRAMU	Dobrze przygotowany personel (<i>well-trained staff</i>). Programy winny być przygotowywane i prowadzone przez odpowiednio wyszkolony i merytorycznie przygotowany personel.
	Wszechstronność (<i>comprehensive</i>). Interwencje winny być kierowane na krytyczne dziedziny i obszary (np. rodzina, rówieśnicy, społeczność), które mogą wpływać na rozwój i utrwalenie ryzykownych zachowań.
	Różne metody nauczania (<i>varied teaching methods</i>). W programie powinny znaleźć się urozmaicone metody nauczania, które koncentrują się na wzroście świadomości i rozumienia zachowań problemowych i sprzyjają nabywaniu bądź wzmocnieniu różnych umiejętności.
	Adekwatne dawki (<i>sufficient dosage</i>). Programy powinny obejmować takie działania, które będą prowadzić do pożądanых efektów i je utrzymywać.
	Podłoże teoretyczne (<i>theory driven</i>). Programy winny mieć teoretyczną podstawę, a także powinny być wspierane przez badania empiryczne.
	Pozytywne relacje (<i>positive relationships</i>). Programy winny dostarczać dorosłym i rówieśnikom orientację w sposobach promowania i wspierania pozytywnych relacji.
HARMONIZOWANIE PROGRAMU Z CELOWĄ POPULACJĄ	Właściwy czas (<i>appropriately timed</i>). Programy winny być zaplanowane na tyle wcześnie, aby móc wpływać na rozwój problemowych zachowań, ponadto powinny być wrażliwe na pojawiające się potrzeby uczestników.
	Trafność socjokulturowa (<i>sociokulturally relevant</i>). Programy winny być dostosowane do społecznych i kulturowych norm uczestników.
IMPLEMENTACJA I EWALUACJA PROGRAMU	Wyniki ewaluacji (<i>outcome evaluation</i>). Programy winny mieć jasne cele. Ponadto powinny być podejmowane systematyczne wysiłki, aby badać, na ile istnieje zgodność pomiędzy założonymi celami, a osiąganymi wynikami.

Źródło: Nation i in., 2003, s. 452

Zatrzymajmy się na chwilę przy kwestii oceniania prowadzonych działań. W literaturze podkreśla się, iż brak strategii umożliwiającej ewaluację (np. pominięcie w fazie konstruowania programu) może być jedną z przyczyn niedostatecznej skuteczności programów zapobiegawczych¹⁶⁵. Pomocny może być prosty model ewaluacji, który przedstawia zasoby i program oddziaływań z nich korzystający, spodziewane bezpośrednie rezultaty (wyniki *bezpośrednie*) i wyniki *oczekiwane* (odroczone) po dłuższym czasie (*Schemat 1*).

Schemat 1. Związek między nakładami, skutecznością i efektywnością a modelem programu

[Źródło: Hawkins & Neredhood, 1994]

Przybliżmy każdy z wymienionych elementów. Zasoby to: osoby, środki, kontakty i powiązania, z których korzysta się realizując program. Program oddziaływań to ustalone rzeczywiste działania. Bezpośrednie wyniki zamierzonego programu informują o tym, jakie zmiany od razu zaszły w osobach czy warunkach, na które oddziaływano, natomiast wyniki odroczone informują o efektach (korzystnych czy niekorzystnych), które obserwujemy po dłuższym czasie. Pytania ewaluacyjne mogą dotyczyć jakiegokolwiek części programu. Po pierwsze, jeśli interesują nas użyte zasoby i podjęte oddziaływania, to pytamy o nakłady pracy (ewaluacja nakładów lub ewaluacja przebiegu programu). Po drugie, jeżeli chcemy się dowiedzieć, czy w wyniku prowadzonych działań zostały osiągnięte rezultaty bezpośrednie, to jest to pytanie o skuteczność programu w osiąganiu bezpośrednich rezultatów. Pytanie o główny cel programu jest także pytaniem o jego skuteczność (ewaluacja wyników). Po trzecie, jeżeli pytamy o koszty oddziaływania na poszczególną jednostkę (np. osobę, instytucję) i związek między kosztami a osiągniętymi korzyściami, to jest to pytanie o efektywność programu. Warunkiem odpowiedzi na nie jest znajomość odpowiedzi na pytania o nakłady i skuteczność¹⁶⁶. Ewaluacja służy lepszemu zrozumieniu sensu prowadzonych działań, zwiększa zaangażowanie i daje odpowiedź na pytania o to, co tak naprawdę wynika z podejmowanych inicjatyw. Zastosowana w praktyce mogłaby się przyczynić do doskonalenia efektywności programów profilaktycznych.

¹⁶⁵ Szymańska, 2000

¹⁶⁶ (Hawkins & Neredhood, 1994)

3. ZAKOŃCZENIE

Prewencja wydaje się rozsądnym działaniem, gdyż zazwyczaj kosztuje mniej niż próby odwrócenia konsekwencji niepożądanych zjawisk i zachowań. Niestety, realizacja programów profilaktycznych często okazuje się trudna, wiąże się z pokonywaniem wielu przeszkód społecznych i psychologicznych, a w niektórych przypadkach może budzić zastrzeżenia. Wśród różnych propozycji działań mogą się znaleźć oferty, które stanowią zlepki fragmentów różnorodnych programów, przypadkowo dobranych, bez wbudowanej ewaluacji. Niektórym działaniom nie przyświeca rzetelna wiedza teoretyczna, lecz mity na temat profilaktyki. Takie niefrasobliwe traktowanie działań prewencyjnych świadczy o niskim profesjonalizmie ich twórców i może pociągać za sobą ryzyko dla odbiorców.

Prowadząc działania profilaktyczne, szczególnie wśród dzieci i młodzieży, należy pamiętać o kilku kwestiach. Po pierwsze, niezbędna jest znajomość samego problemu, którego działania mają dotyczyć (np. uzależnień, przestępczości). Po drugie, konieczna jest dobra znajomość odbiorcy, tzn. fazy rozwojowej, w jakiej młodzi ludzie się znajdują. Po trzecie, prowadzący działania muszą posiadać wiedzę na temat metod pracy z młodymi ludźmi. Po czwarte, przed realizacją programu winni zorientować się, co dzieci i młodzież na dany temat już wiedzą tak, aby stosownie do ich możliwości odbiorczych- uzupełniać i korygować wiedzę. Po piąte, nie należy straszyć, czasem może to wywołać odwrotne efekty do zmierzonych. Po szóste, musimy pamiętać, iż nieprawidłowe zachowania dorosłych nie zniechęcają, lecz zachęcają młodych ludzi do ich naśladowania. Po siódme, nie można zapominać, że każdy młody człowiek, niezależnie od wieku, płci, podejmowanych zachowań ryzykownych jest członkiem jakiejś rodziny. Istnieje ścisły związek między sytuacją rodzinną jednostki, a zachowaniami problemowymi dzieci i młodzieży¹⁶⁷. Zdaniem Gasia (1994) warto, aby o tych faktach pamiętali twórcy programów profilaktycznych i same rodziny¹⁶⁸. Dzięki temu ci pierwsi włączają w działania osoby, które mają największy wpływ na życie młodych ludzi. Włączenie rodzin czy rodziców w te inicjatywy sprawia, że szybciej można podjąć interwencję zwłaszcza wtedy, gdy dziecko jest narażone na negatywne oddziaływanie środowiska rodzinnego (np. konflikty, stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych, wzorce odurzania się prezentowane przez rodziców).

¹⁶⁷ K. Kumpfer, R. Alvarado, *Effective Family Strengthening Interventions*, „Juvenile Justice Bulletin. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention” 1998.

¹⁶⁸ B. Z. Gaś, op. cit.

BIBLIOGRAFIA:

- Cavadino, M. J. Dignan, *The Penal System. An Introduction*. London, Newbury Park, New Delhi 1993.
- Coie, J., D. N. F. Watt, S. G. West, D. J. Hawkins, J. R. Asarnow, H. J. Markman, S. L. Ramey, M. B. Shure, B. Long, *Profilaktyka i badania. Ramy teoretyczne i wybrane wytyczne narodowego programu badawczego*, „Nowiny Psychologiczne” 1996, nr 2.
- Coutr, C., *Wzrost zaburzeń psychicznych wśród młodzieży*, „British Medical Journal Wydanie Polskie” 1995, nr 11 (15) Listopad, ss. 14-15.
- Czapska, J., *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych- możliwości i granice*; [w:] J. Czapska, W. Krupiarz (red.), *Zapobieganie przestępczości w społecznościach lokalnych*, Warszawa. 1999.
- Danish S. J., V., C. Nellen, *New Roles for Sport Psychologist: Teaching Life Skills Through Sport At-Risk Youth*, „Quest” 1997, vol. 49.
- Friday P. C., *International Review of Youth Crime and Delinquency*, [w:] A. Inkeles & M. Sasaki (ed.), *Comparing Nations and Cultures*, Englewood Cliffs (New Jersey) 1996.
- Gaś B. Z., *Rodzina a uzależnienia*, Lublin 1994.
- Gerstner Jr. L. V., R. D. Semerad, D. F. Doyle, W. B. Johnston, *Reinventing Education. Entrepreneurship in American's Public Schools*, Adutton Book 1994.
- Hough M., N. Tilley, *Getting the Grease to the Squeak. Research Lessons for Crime Prevention*, Crime Detection and Prevention Series Paper 85, Police Research Group, London 1998.
- Kazdin A. E., *Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i lecznicze*, „Nowiny Psychologiczne” 1996, nr 2.
- Kumpfer K., R. Alvarado, *Effective Family Strengthening Interventions*, „Juvenile Justice Bulletin. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention” 1998.
- W. A. Lofquist, *Discovering the Meaning of Prevention. A Practical Approach to Positive Change* Development Publications, Tuscon 2000.
- Mackinnon Jr. D., S. M. Hales, *Education in the UK. Fact and Figures*, London 1995.
- Nation M., C. Crusto, A. Wandersman, K. L. Kumpfer, D. Seybolt, E. Morrissey-Kane, K. Davino, *What Works in Prevention? Principles of Effective Prevention Programs*, „American Psychologist” 2003, vol. 58, no. 6/7, s. 449-456.
- Szymańska J., J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki*, [w:] G. Świątkiewicz (red), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002.
- Wandersman, A., P. Florin, *Community Interventions and Effective Prevention*, „American Psychologist” 2003, vol. 58, no. 6/7, ss. 441-448.